

חלום הבריחה*

מאת לאה חובב

א. פתיחה

ילדים רבים הוזים על בריחה מביתם בשל אי־שביעות רצונם מיחסם של הוריהם אליהם, או כדי לזכות בתשומת־לב מרובה יותר. שאיפה זו שבהקיץ מופיעה גם בחלומותיהם, כדרך ששאיפות רבות אחרות מתממשות בחלום. הילד רוצה להיות בטוח שאכן הוריו אוהבים אותו, דואגים וחרדים לו, אם במקרה יחלה, יאבד או חלילה ימות. לעתים מתכנן הילד בריחה מביתו כדי "להעניש" את הוריו ולגרום להם סבל משום שהם מזניחים אותו, או בגלל התנגשות ואי־הבנה בינו לבינם². בעצם ההזייה על הבריחה מוצא הילד את סיפוקו, ועל הרוב די לו בכך. לעתים רחוקות מממש הילד את חלום הבריחה, ואם הוא אכן עושה זאת, הרי שזה בדרך כלל בגיל גבוה יותר.

בספרו של ישראל לרמן "הלילה קצר", מתממשת בריחת הילדים מביתם בחלום. השאיפה לברוח היא כה גדולה, עד שהקורא אינו מבחין כמעט אם זו מציאות או חלום. הילדים הבורחים הם "ילדי־מפתח", כלומר, אותם ילדים שמפתח ביתם תלוי על צווארם. להורי האחיות קרן וצופר חנות מכולת, ולהורי מרית ואחיה הקטן ניב — בית מרקחת. הילדים מחליטים ללמד את הוריהם "לקח", להיעלם מבלי להשאיר עקבות. "שלא יהיה מי שיספר, שידאגו פעם אחת" (עמ' 10). מלבד תחושת ההזנחה הגובעת מהוסר זמן מפאת היות ההורים עסוקים בעבודתם (דבר חיובי לכשעצמו), לא מסופר על קונפליקטים נוספים הגורמים לבריחה. הילדים מתכננים

---

* ר' רשימה על "הלילה קצר", חוברת א (לז) עמ' 45.

1. "הלילה קצר".
2. ראה מוטיב זה אצל רבקה אליצור, "איך הלכתי לאיבוד", בתוך "שלום לך אורחת", הוצ' מורשת, עמ' 125—130. דינה דויטלובסקי, "דגי הקטן והשוטר ניסים", ספרית פועלים תשכ"ח, ועוד רבים.

הכל בקפדנות. מכינים שקי שינה ושימורים, ויוצאים לדרכם בבוקר, אחרי צאת הוריהם לעיסוקם הם. במקום ללכת לבית-הספר הם נעלמים.

ב. דרכי עיצוב "הריאליה החלומית"

ישראל לרמן נוקט במספר אמצעים כדי להטעות את הקורא וליצור אצלו תחושה שאין כאן חלום אלא מציאות ריאליסטית. ואמנם, הקורא הצעיר יהיה משוכנע שהמאורעות המסופרים אכן התרחשו במציאות. ואולם, הקורא המבוגר המתבונן היטב בכתוב, יקלוט כבר מתחילה רמזים שונים המעידים, שמעשים אלה אינם מציאותיים, והעל-טבעי מעורב בריאליסטי, כגון: "לקרן היה נדמה שצופר מתרוממת מעל האדמה, שטה קלילות באוויר" (עמ' 7). החלום הוא חלומה של קרן, הנרדמת מיד לאחר שאמה העירה אותה לפני צאתה "לעזור לאבא בחנות". רמז נוסף רומז המחבר באומרו: "אתמול בבוקר לא קמה מהמיטה. האם יצאה והיא נרדמה שנית" (6). כך אתמול, ואילו היום, כביכול, היא קמה ואף מעירה את אחותה. המעבר מן המציאות למאורעות החלום כלל איננו ניכר, כמו שהדבר קורה לרוב החולמים, והקורא טועה לחשוב שהכל מתרחש במציאות.

אמצעי נוסף המטעה את הקורא הוא היות הדובר בסיפור מספר "יודע-כל", היודע את המתרחש במקומות שונים בעת ובעונה אחת. הדברים על תכנון הבריחה מראש (עמ' 10), הנאמרים מפי המספר המתבונן מן הצד, משולבים בתוך הדיבור הישיר של הדמויות הפועלות, ויוצרים תחושה של סיפור ריאליסטי, שבו קיימת מציאות שיש בה סדר כרונולוגי ומאורעות עוקבים, המתוארים על-ידי מספר-עד מהימן. לא הילדה החולמת היא המספרת על המתרחש בגוף ראשון, כדרכם של וידויים חלומיים, אלא אף היא הינה דמות פועלת בין יתר הדמויות שעליהן מספר הדובר. בדרך זו גוברת ה"אמת" שבסיפור.

אך האמצעי המרכזי שבו משתמש לרמן כדי להטעות את הקורא הצעיר וליצור תפישה ריאליסטית מובהקת, הוא חלוקת ההתרחשויות לשניים. העלילה זורמת באופן מקביל בשני אפיקים: מסלולם של הילדים הבורחים מחד-גיסא, ודאגת התורים עם חיפושי המשטרה אחריהם — מאידך גיסא. כפילות זו קיימת גם במציאות בסיטואציות דומות, והעתקתה לעולם החלום של הילדה, משכיח מן הקורא שלפניו חלום. הפרקים בנויים על הרוב בדרך מסורגת: תיאור הבורחים — המשטרה — וחוזר חלילה. אמצעי זה מגביר את סקרנותו של הקורא, הנאלץ להפסיק מדי פעם את המעקב אחר רצף המאורעות הנקטעים, והוא חש בעליל במתרחש, כביכול, בשני המישורים.

אולם, לא רק בפתיחה רומז לרמן לקורא כי חלום לפניו. דמיון ומציאות משמשים בעירובייה בשני האפיקים; מציאות ריאליסטית פולשת להרפתקה של הבורחים, שיש בה הרבה מן העל-טבעי, ודמיון פולש לתחום המחפשים אחריהם במציאות. הילדים פוגשים בדרכם בזקן תמהוני בעל כוחות על-טבעיים (אותו מזהה גיב הקטן כאליהו הנביא — עמ' 43, 109), המופיע ונעלם בדרך פלאית גם מעיני קצין המשטרה. אל הילדים הבורחים מצטרפים בעל-חיים מאונשים, שברחו אף הם מביתם בצר להם. טשטוש וערבוביה אלה אופייניים לעולם החלומות, שבו מקום וזמן, דמיון ומציאות, חיים ומוות — מעורבים זה בזה.

התהייה שתוהה לעתים החולם בעיצומו של החלום, "האם כל זה חלום או מציאות?", תהייה

הנובעת ממצב של ערות חלקית, ומחדירת המודע לתוך החלום, מצויה אף היא בספר (עמ' 41—42), ורומזת לקורא שהבלבול ו"הכל הפוך מלהפך" הוא בעצב הוויה של חלום ולא של מציאות.

עם זאת, החיפושים הנרחבים אחר הבורחים, התופשים בסיפור מקום רחב, מהווים אף הם מילוי משאלה כמוסה של הילדה החולמת, הרוצה לשמש מוקד לדאגתם של המבוגרים. תמונות הילדים שבידי השוטרים המחפשים, שוטרי החרש, ההליקופטר המחפש ואמצעים נוספים — גורמים לקורא סיפוק רב ותחושה של התרחשויות מציאותיות.

ג. מבנה הסיפור וזיקתו לכותרת

הסיפור בנוי כסיפור מסגרת, בו הפתיחה והסיום מהווים סיטואציה אפית אחת הנבדלת מן הסיפור כולו, ואף הדברים הנשמעים בה זהים: "קרן, התעוררי, קומי קרן —" (עמ' 5, 124). האם מנסה להעיר את בתה חזור והער, וזו "רוצה לישון עוד ועוד, ולהתעורר רק כאשר מתחשק" (עמ' 5, 125). בין קריאת האם בראשונה לבין קריאתה בשנית — כהרף עין — מתרחש החלום, היינו, כל המסופר בספר. הרצון להמשיך לישון נוטע בחולמת הרגשה שהלילה קצר. המחבר נתן לספר את הכותרת "הלילה קצר", כדי להדגיש שני דברים: ראשית, את תודעת הגיבורה, המתבטאת ברצונה להישאר בעולם החלומות; ושנית, את הסתירה שבין משך הזמן בחלום ובין זה שבמציאות. הכותרת "הלילה קצר" עומדת בניגוד אירוני לחלום הארוך ולגודש המאורעות המתרחשים בו בלילה אחד. לקורא נדמה שהלילה ארוך מאד. אך בכך ממחיש הסופר את אופיו של החלום, שבו אין-ספור מאורעות מתרחשים בזמן מציאותי של "כהרף עין". הביטוי "הלילה קצר" חוזר ונשנה כמוטיב אף בחלומה של הילדה, היינו, התודעה חודרת לחלום ומופיעה בפיהם של מספר דמויות החוזרות על מלים אלו מכלי דעת מדוע (עמ' 81, 93, 94, 103, 104 ועוד). דומני, שהשימוש בביטוי לא תמיד מוצלח. כאשר משמיע אותו הזקן או קצין המשטרה, הוא עשוי להתקבל על דעת הקורא; אך כאשר מושם הביטוי בפי האב (עמ' 94) — הוא נשמע מלאכותי ומזויף (ואולי בלתי הגיוני כמו בחלום! ?), כי לילה שבו יושבים הורים מודאגים ומצפים למציאת ילדיהם האובדים, אינו "לילה קצר", אלא לילה ארוך ללא סוף!

ד. אמיתות כלליות ומשמעויות סמליות

החלום המתואר בספר זה הוא רב-משמעי ומורכב. אין זה חלום ילדים פשטני. קיימים בו יסודות ילדיים בצד תפישות של מבוגר. מצד אחד שם המחבר בפי הילדים ביטויים ותחושות האופייניים לתפישתם הילדותית, כגון המחשת מושג, כדברי ניב הקטן: "אני הולך על החושך" (עמ' 33), או קונקרטיזציה של ניב לשוני: "רגלי-ההר שמת רגלי לקרן, והיא כמעט מועדת" (עמ' 42). אך מאידך גיסא משלב המחבר בתוך השיחות הילדותיות משמעויות סמליות ואמיתיות כלליות רבות, שרק הדובר המבוגר מסוגל לאומרו, ורק הקורא המבוגר ירד לעומקן. כגון, דברי הזקן: "הכל עניין של גיל. ברור או לא ברור. לניב הכל ברור, מחוור ועומד במקומו. כמו כן לצופר ולמריה. אבל לקרן יש כבר ספקות, לא כל דבר מתישב. אני בגילי אכול ספקות, מנוקב ככברה,

מתרץ בקושי" (עמ' 56). דברים אלה הם אמת כללית, סיכום של תפישת החיים היחסית לכל גיל וגיל. אלה הם הרהורי הסופר המושמים בפי הזקן הפלאי. אך ספק בעיני אם הם אמינים בחלום של ילדה.

הביקורת על עולם המבוגרים והחברה ניתנת כאן בפי המבוגרים עצמם. התנווני מעיר על הקונים: "נדמה להם שמה שיקר יותר טוב יותר" (51). ועל לבושו של הזקן הוא אומר: "הוא לבוש באותם מכנסים שרק זקנים שידועים שהם באמת זקנים יכולים ללבוש אותם, ולא אותם זקנים שנדמה להם שהם צעירים, והם לובשים מכנסים צרים וחולצות משובצות..." (53).

הביקורת והאמת הכללית בנושא המרכזי של ספרנו, נושא הבריחה, עולה מתוך דו-שיח שבין השוטרת וקצין המשטרה, ידיד, המגלה ידידות והבנה למעשי הילדים (עמ' 68):

מדוע הם בורחים, הילדים האלה? — שאלה אביגיל.

גם לי מתחשק לפעמים לברוח, ולך לא? — שאלה הקצין וחייך אל השוטרת.

כן, לפעמים — השיבה אביגיל בחיוך.

לעזוב הכל, לברוח, לנסות להתחיל הכל מחדש. אתה כבר יודע היכן טעית... אתה כבר ברגסיון...

ובמפורש, בדרך אירונית חריפה, ממשיך הקצין (עמ' 78): "ההורים — הם לא מבינים מדוע ברחו הילדים. היה להם הכל, מכל טוב. מה שרצו; אפילו מפתח לבית תלוי על צוואר".

בחלום מדברים בעלי החיים, והכלב משמש מטונימיה ומבטא את תחושת הילדים: "עכשו ברחתי, שיחפשו אותי, שידעו להם, שידאגו הם קצת, שידעו מה זה להיות אסור וכלוא בבית" (74). ובהמשך הוא אומר: "אני ברחתי כדי שידעו כמה הם אוהבים אותי וכמה אני חסר להם" (85). בדברים אלה נשמעת בעקיפין האמביוואלנטיות שביחס הילדים להוריהם.

נראה לי, שלרמן ניסה ליצור כאן שילוב של הרפתקה דמיונית עם דברי אמת כלליים, שבתוכם ביקורת על עולם המבוגרים, כדרך שעשה אכזופרי בספרו "הנסיך הקטן". אף כאן מהווה הילד הקטן סמל לתמימות, "הילד האחד שעוד לא התקלקל" (63). אולם הדמות הפיוטית שמגלם הנסיך הקטן הבא מכוכב אחר, שונה לחלוטין מדמויות הילדים הריאליסטיות שמעצב לרמן. גם הדרך בה משמיע הסופר את ביקורתו על החברה שונה, אם כי האנשת בעלי-החיים כאחד האמצעים לכך — מקבילה בשני הספרים. בדרך דומה, באמצעות חלום, משמיע גם לואיס קרול את ביקורתו על החברה בספרו "עליזה בארץ הפלאות", אך ההבדל רב, ולא נדון בו כאן.

לשבחו של לרמן יש לציין, שהסמלים והאמיתות הכלליות הפזורים וארוגים במאורעות, אינם קוטעים את רצף העלילה, אם כי מכבידים מעט על התקדמותה. גם הילד הצעיר שאינו מסוגל עדיין לתפוש את מלוא המשמעות, יהנה מן ההרפתקה של הבורחים.

3. אנטואן דה סנטי-אכזופרי, "הנסיך הקטן", עם עובד, 1962.

4. לואיס קרול, "עליזה בארץ הפלאות", מחברות לספרות, תשכ"ג.

ה. הדמויות הסמליות

הדמויות ביצירה נחלקות לשני סוגים: עם הסוג האחד נמנות הדמויות הריאליסטיות — הילדים, הוריהם, אנשי המשטרה ושאר הדמויות שב"מציאות". ואילו עם הסוג האחר נמנות הדמויות הסמליות — בעלי החיים המאונשים בחלום ודמותו העל-טבעית של הזקן.

הזקן מסמל את חכמת הזקנים בהכללות שהוא משמיע ואת הזיקנה המתגלמת במראהו. כמו כן הוא מסמל את הקירבה שבין הזקן והילד על ידי עיניו הצעירות, ההופכות למוטיב חוזר ביצירה, והן מפליאות בניגוד שבינן לבין "הקמטים העמוקים שבפניו" (117). בשיחתו עם העכביש משמיע הזקן סיכום כללי לחיים: "תשמע את חכמת הזקנים ותדע שגם הרע מסתדר בחיים. הזמן, שהוא החיים, מוריד את פסגות הרע ואת מרומי הטוב, מכה את חודיהם, מושכם בזרם החיים והזמן מתערבל" (108). סיכום זה, שהוא בעצם השקפת עולמו של המתבר, מותאם כאן לדמות הדוברת. זו דוגמא נוספת לרעיון מפשט שלא יובן לילד הצעיר.

העכביש, הקשור בקור דקיק, מסמל את הילד הקשור להוריו בהוטים סמויים ודקים, הנרעדים מפני כל רעש וצעקה (עמ' 45—46). קולו יבבני, ודברי החכמה שהוא משמיע אינם אלא חיקוי לדברי אימו בלבד (70). חמשת העכבישים הטווים קוריהם בלילה כהרף עין, מסמלים את קורי החלום הנטווה אף הוא כהרף עין, והוא מביט אל נפשנו ורואה אותנו, כביכול, בעינים רבות (שמונה עינים לכל עכביש, עמ' 95). הקצין תוהה על הקשר שבין העלמים של הילדים ובין פעילות העכבישים בלילה, אך אינו מגיע למסקנה שהמשותף לשניהם הוא החלום.

החמור והסוס הרבים ביניהם אינם אלא סמל למריבות בתוך המשפחה, ריב אחים: "אנחנו קרובי משפחה, לכן אנו רבים תמיד. עם מי נריב? עם זרים?" (עמ' 111). האירוניה ברורה אף כאן.

סיכום לקשר שבין כל הדמויות הסמליות שומעים אנו מפי הזקן, בתשובתו לעכביש (הילד), הרואה עצמו חפשי לשוטט בעולם (עמ' 125): "אתם אינכם חפשיים, אתם קשורים בקורים. הכלב בילד, הסוס והחמור בבעלים, הילדים בהורים, המקל בזקנים..." מכאן מסתבר הצד השווה שבדמויות אלה, והקשר האסוציאטיבי שהעלה אותם בחלום.

ו. סיכום

ספר זה נראה כחריג בין ספריו של ישראל לרמן שכתבתו בדרך כלל ריאליסטית, ובאה לספר על הווי חיים ומאורעות משנות השלושים בשכונת מגוריו ("כל השבט הזה", "דרבנות ליגאל", "יורים על השכונה", "קיץ של צוענים"), או על דמויות הקרובות לו ("המורה שלנו חברמן"). יסוד הדמיון חודר למציאות בספרו "בנימין והכלב האדום". אולם בספר "הלילה קצר" תופש הדמיון מקום מרכזי ביותר. עם זאת, נשאר לרמן ביסודו סופר ריאליסטן, שכן, כפי שצינתה, גם החלום מסופר כהווי מציאות.

לרמן חשף בספר זה את עולמו הנפשי של הילד באמצעות החלום. התערבותו כמספר וכהוגה דעות, שקולו בוקע ועולה מפי הדמויות, גורעת אולי מהרגשת מהימנותו של החלום הילדי; אך מאידך גיסא, מעשירה את המשמעויות הפנימיות של היצירה, ומביאה את הקורא הבוגר לחזור

(המשך בעמוד 24)

(המשך מעמוד 19)

ולעיין שוב ושוב ביצירה, כדי לעמוד על מלוא משמעותה וסמליותה. כיוון שתפישת הסמליות קשה לילדים צעירים, עלול יסוד זה להכביד עליהם בקריאתם. הילד הקטן יזדהה בעיקר עם העלילה החיצונית, הרפתקת הבריחה וגורמיה, יחוש עצמו נלווה אל הבורחים, מדאיג את ההורים, מחריד את השוטרים ממנוחתם הלילית, ולבסוף ישמח לכשיווכח, שכל המסופר לא היה אלא חלום, ואין כל חשש מאובדן הדרך ומריחוק מן הבית.

כדי למצות את כל היסודות שביצירה, יש להביאה לפני הילדים באמצעות "קריאה-מונחית", שבה מדריך המבוגר את הקורא הצעיר לרדת למלוא עמקו של הספר ומשמעויותיו הסמליות.

ל א א ח ו ב ב